

DOSSIER 2: LA FUSTA

Anar a fer carbó al Port. El testimoni de Marcel Francesc Lleixà Altés

Lluís Miró Vives
Centre d'Estudis Seniencs

Pepa Subirats Rosiñol
CDR Museu de la Pauma del Mas de Barberans

L'entrevista de la qual hem extret la informació que presentem en aquest article la va fer Pepa Subirats Rosiñol el febrer de 2006. Amb aquesta entrevista i altres, Diego López Bonillo, professor de geografia de la Universitat Rovira i Virgili actualment jubilat, va elaborar el llibre: *El Carboneig a les comarques del Camp de Tarragona i de les Terres de l'Ebre*, editat per la Diputació de Tarragona el 2010. La qualitat de la

Marcel Francisco Lleixà Altés. Foto: Arxiu familiar

informació aportada per Marcel Francesc Lleixà ens ha fet decidir a treballar-la de manera individual en aquest article.

Diu la Pepa que Marcel Francesc Lleixà Altés, de Mas de Barberans, va resultar ser un dels informants més valuosos, i ho va ser perquè, tot i que sovint afirmava que la penúria havia dominat una part de la seua joventut, ens transmetia la idea que el que havia fet una part de la seua generació era important. Amb el seu relat, estava dignificant una manera d'existir, i nosaltres escoltant-lo estem patrimonialitzant les seues experiències i transformant-les en un bé cultural digne de ser transmès a les generacions que ens segueixen.

"Vaig nàixer el 29 de setembre de l'any 1922. Vaig nàixer al Mas. Marcelo Francisco Lleixà Altés, de malnom Eulogio. Tota la vida he sigut pagès, sempre he viscut al Mas, és la meua terra... Mare meua, a treballar tota la setmana per atre i els domenges a fer paumes i a temporades a fer carbó, a la verma tots los anys, de pastor... de tot, he fet...!"

Ens trobem davant d'una persona que no és carboner d'ofici. Segons el seu testimoni, la feina de carboner al Mas de Barberans era en la majoria dels casos un complement a les feines habituals al camp, com el conreu de l'oliva. Com la pauma, el carboneig era una ocupació estacional que es desenvolupava principalment a l'estiu quan la feina als camps d'oliveres era menor. És el cas del nostre informant i molts altres famílies, que no eren carboners d'ofici:

"...les carboneres es feen tot l'any, quan es podia, però a l'estiu, millor perquè no hi havia faena a les oliveres. A l'estiu, pauma i carbó..."

Al Mas de Barberans hi havia moltes famílies que es dedicaven al carboneig. Es feia en partides allunyades del poble i de difícil accés, moltes vegades per evitar els guardes, furtivament i sense permís:

"Anàvem de contrabando... que no mos veigués lo guarda..."

"Francesc Lleixà Altés, de Mas de Barberans, va resultar ser un dels informants més valuosos, i ho va ser perquè... ens transmetia la idea que el que havia fet una part de la seua generació era important."

Marcel Francisco Lleixà Altés fent de pastor. Foto: Arxiu familiar

La feina era molt dura i durant una setmana es menjava i es dormia al ras, protegits en petites balmes: *“Ai, mare meua, i descalços...”*

“... hi havia moltes famílies que es dedicaven al carboneig. Es feia en partides allunyades del poble i de difícil accés, moltes vegades per evitar els guardes, furtivament i sense permís”

Les condicions de treball

Els carboners, Paco i el seu cunyat, se n’anaven a fer la carbonera a una zona del Port on el terreny era molt abrupte:

“...terreno de salvatges era allò. Hi havia llenya, però era perquè ningú hi anava... mal terreno...”

El primer que es feia era fer la llenya. Consistia a tallar els troncs i les rames dels arbres per preparar la fusta per fer la carbonera¹. Segons la quantitat tallada, el procés podia durar de 8 a 10 dies. Durant aquests dies es menjava poc, principalment hortalisses: albergínies, pebrots, tomates i cebes, un tipus de menjar que aguantava més dies. Dormir també es dormia poc, aprofitant l’existència de balmes o arrambadors. Un altre dels elements necessaris tant per la feina com per a la seua subsistència era l’aigua. Paco ens comenta que la tenien a mitja hora del lloc on treballaven, la qual cosa encara dificultava més la duresa de la feina. L’informant repeteix moltes vegades que hi havia molta misèria. Hi havia gent que treballaven descalços. Per al transport de la llenya i després del carbó ells tenien un animal, però molta gent, sobretot els més joves, el baixaven a coll:

1 La fusta utilitzada per fer carbó havia de ser llisa, sense nusos i curta, perquè no es trencava i donava un carbó sencer i bo. Normalment, s’utilitzaven branques d’un diàmetre d’entre 10 i 20 cm de mitjana. Segons els carboners entrevistats, era millor l’ús de la fusta d’aquest calibre per fer carbó, però el fet que no s’utilitzessin grans troncs també estaria relacionat amb el control de l’ús forestal. (EUBA REMENTERIA, i alt., p. 135).

Fent carbó vegetal. Escena d’un Còdex d’Història Natural (s. XIV). Arxiu Mas. Font: Internet

“Ho fees com podies perquè a les cases era quan més se’n gastava... poca roba, mal tapat. Vull dir que allavons l’anaves a vendre a Santa Bàrbara, si podies, i guanyaves quatre cèntims.”

Aquesta feina de ben segur que es feia als Ports des d’èpoques remotes i tenim constància de la seua regulació des d’època medieval (Curto, 2001).

El nostre informant ens comenta que abans de la Guerra Civil ja feia aquesta feina, però que la va desenvolupar principalment després d’acabat el conflicte armat en companyia del seu cunyat, fins als anys 70 del segle XX:

“Abans de la guerra jo hi vaig anar poc, però encabat de la guerra quan Joan mon cunyat va vindre del batalló de treballadors de Montgat, pos allavons... Mira, no hi havia cap jornal, t’havies d’espavilar a un puesto o un atre... fer carbó o el que venia bé...”

Tipus de fusta

Principalment, ell feia servir la carrasca i el boix, els tipus d’arbre i arbust que més abundava en aquella època a la zona on ell feia les carboneres. Al pla ens comenta que es feia carbó d’olivera, principalment de la varietat aragonesa, perquè eren uns arbres que no produïen molt, i els pagesos els aprofitaven per fer carbó. Destaca que la fusta de boix era la que feia el carbó de més qualitat. La fusta de la carrasca era més tendra i feia un carbó de menys qualitat. La llenya que es feia a la solana era millor, tenia “lo cor bo”. Als arenals i al lloc on tocava el sol, era més fàcil també arrancar els arbres del terra. A l’ombria, la llenya estava més tendra, costava més de arrancar l’arbre i el carbó era de menys qualitat.

“La llenya es tallava a diferents llargades i les branques o buscalls havien d’estar ben nets. Abans de començar a fer la carbonera es deixava assecar uns dies, però no molts, principalment per motius econòmics”

La llenya es tallava a diferents llargades i les branques o buscalls havien d'estar ben nets. Abans de començar a fer la carbonera es deixava assecar uns dies, però no molts, principalment per motius econòmics: *"com més prompte fees lo carbó, més prompte toca-ves quartos."*

Fer la feina durant l'estiu anava millor perquè hi havia més hores de sol i les nits eren curtes, la qual cosa facilitava també les feines de vigilància de la carbonera.

Les eines

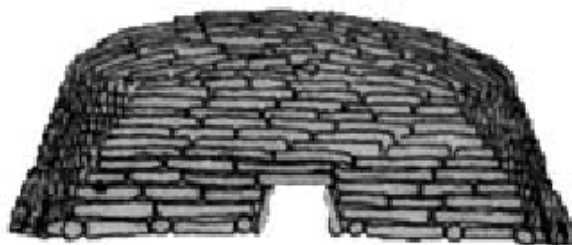
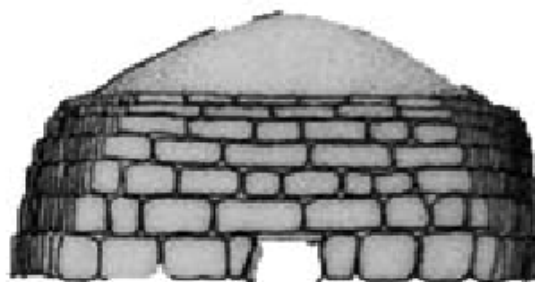
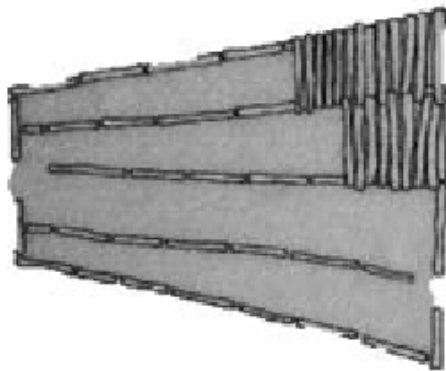
Paco ens informa que utilitzaven principalment l'aixada d'arrabassar i la destral. La primera per arrancar els arbres i la segona per tallar-los. No ens parla de serres, la qual cosa ens pot indicar que el diàmetre dels arbres que tallaven no devia ser molt gran.

Fer la carbonera

Abans de començar a muntar la carbonera s'havia de marcar i netejar el lloc on s'havia de fer. A baix es posaven unes branques llargues perquè la llenya no descansés directament al terra i així el foc podia passar per baix i escalfar bé la llenya. La llenya s'anava amuntgant i dalt es cobria amb rama i després amb terra. També es feia un marge de pedra pels costats per aguantar i facilitar l'accés a la part superior. A la part final de la carbonera es feien les espitlleres, una a cada costat. Eren uns forats menuts que servien per poder controlar el foc, que es tapaven o destapaven amb una pedra segons convenia a la combustió. Pel que fa a la forma de la carbonera, ens explica que al davant, on estava la boca per encendre-la, era més estreta. Cap al final s'anava fent més ampla (tenia una forma trapezoïdal). Allí estaven les espitlleres, uns forats que feien la funció de xemeneies per on sortia el fum. Als costats, a la part del darrere estaven els espiralls, forats que servien per controlar el procés de combustió i que es tapaven, si era necessari, amb una pedra:

"Davant fees la boca per encendre la carbonera... detrás hi havien tres espitlleres que diem natros pa que surtiguessa lo fum... allavons teniem l'espirall, un a cada costat perquè així si es decantava el foc cap a un costat, el decantaves cap a l'altre."

Aquest tipus de carbonera, la més habitual a la zona dels Ports, s'anomena pila tortosina o carbonera de manxa (Euba Rementería i alt, 2010). També se l'anomenava localment sitja² al Mas de Barberans. El més important durant el procés de combustió era que no es fessin forats perquè llavors es perdia la llenya

Esquema de les fases de construcció d'una carbonera de manxa. Extret de la placa informativa del Mas de Quiquet, Arnes. Font: Parc Natural dels Ports

d'aquella zona. Durant les nits havien de llevar-se diverses vegades per anar vigilant el procés i mirar quina zona estava més cuïta que altres per anar-ho equilibrant:

"Lo que vigilaves era que no se't fessen forats, perquè si se feen forats allí es perdien dos o tres cabassos de carbó de seguida...per això de nit t'havies d'aixecar a vigilar la carbonera."

"La càrrega, quantitat de llenya que formava la carbonera, anava en funció de l'espai que tenien per muntar la carbonera i de la quantitat de vegetació disponible."

² Al diccionari de l'Alcover Moll: <http://dcvb.iecat.net/> si introduïm el terme **sitja** veiem que apareix a tot el domini lingüístic. Llegint aquesta entrada trobem citades referències al color del fum de les carboneres: *Les blaves fumaroles de les sitges... semblaven encenser. Sitges que negregen sota l'alzinar.*

La càrrega, quantitat de llenya que formava la carbonera, anava en funció de l'espai que tenien per muntar la carbonera i de la quantitat de vegetació disponible. Les carboneres de forma rodona, anomenades franceses o de pila alta (Montseny) (Euba Rementeria i alt, 2010) no es feien a la zona del Port de Tortosa i Horta, eren molt grans i calia molta terra per tapar-les. Sí que estan documentades a la zona de Morella. *“Aqui dalt no es podien fer redones, hi havia poc puesto i pa colgar-la hi havia una faenda... Si no hi havia pedra solta per a fer els marges, es posaven branques més grosses pels costats...”*

S'encenien per la part del davant, la boca, on es col·locava llenya prima i seca. Quan començava a sortir el fum pel darrere ella tota sola s'anava encenent. El color del fum indicava l'estat de la combustió. Quan el fum tenia un to blau indicava que la llenya estava cuita. Per contra, quan el fum encara era negre encara hi havia llenya per cremar: *“Lo fum... quan lo carbó d'un costat ja estava cuit, aquella espitllera l'havies de tapar perquè sortia com a blau... ja estava cuita i a l'altre costat sortia negre...”*

El procés podia durar entre cinc i set dies depenent de la quantitat de llenya posada. A la zona on ells treballaven no es podia fer més d'una carbonera a la vegada, no hi havia prou lloc. Normalment, hi treballaven entre dos i quatre persones. Necessitaven tres o quatre dies per recollir el carbó i assegurar-se que quedés tot ben apagat.

Reconstrucció d'una carbonera al Mas de Quiquet, Arnes.
Font: Parc Natural dels Ports

El producte resultant

A més de carbó vegetal també feien teia, que era molt bona per a cuinar. La venien igual que el carbó, principalment a Santa Bàrbara i a Amposta.

“Cada dissabte anàvem a fer tea... llavors se gastava molt de carbó per aquí baix... Cuinaven en lo carbó perquè el minjar era molt bo... Quant entraves a una casa i anaven los fogons i l'olla, allò diràs que estaves a un hotel...de quatre estrelles...Hi havien uns fogo-

“A més de carbó vegetal també feien teia, que era molt bona per a cuinar. La venien igual que el carbó, principalment a Santa Bàrbara i a Amposta.”

nets, unes burgueres que diem natros. Ho posaves ple de carbó i agarraves una tea i hasta que no s'acabava lo carbó allò no parava de coure.”

La carbonissa ells no l'arreglaven. La gent en feien amb rama d'olivera a les finques. La cremaven i l'apagaven abans de finalitzada la combustió i en tenien per al braser tot l'hivern.

Anar a vendre el carbó

El carbó resultant s'anava a vendre en sacs. L'informant recorda que per fer el producte més atractiu, a la part de dalt del sac posaven els trossos més bonics i grans. Respecte al pes, el carbó vegetal es pesava a cada poble a la casa del pesador, una persona que tenia arrendat a l'ajuntament la prestació d'aquest servei. El nostre informant ens comenta que si es podia fer la venda directa s'estalviaven de pagar el cànon municipal. Però la majoria de vegades aquest pesador feia de majorista i així podien vendre el carbó més ràpidament, encara que més barat:

“Si no hi havia venta per les cases lo portàvem al majorista...allavons t'acabaven d'apanyar perquè lo pesador estava posat per l'ajuntament... perquè l'ajuntament tenia llavons un cànon.”

“El carbó vegetal es pesava a cada poble a la casa del pesador, una persona que tenia arrendat a l'ajuntament la prestació d'aquest servei... si es podia fer la venda directa s'estalviaven de pagar el cànon municipal”.

Traginer conduint el matxo de bast amb les sàrries de carbó, any 1930, Montseny. Autor: Pau Fort

El carbó el venien principalment a Santa Bàrbara, Masdenverge i Amposta. Ocasionalment, a la Gale- ra. Hi anaven a vendre en dissabte, normalment. Ell quasi mai va baratar amb el carbó. Una vegada recorda que el seu pare va baratar a Amposta. També comenta que potser altres famílies del poble sí que ho van fer.

Paco i el seu cunyat tenien un burret amb què baixaven el carbó, un sac a cada costat de l'albardó. Amb un animal més gran es podia transportar un sarró a cada costat que tapaven amb boixos. Però a les famílies més pobres que no tenien animal, els carboners baixaven el carbó en sacs a l'esquena i descalços, com ens recalca diverses vegades.

Oficis en desaparició

Aquest ofici va anar desapareixent al Mas de Barberans i en altres zones quan la gent van trobar altres feines on podien guanyar més diners, fins que es va deixar de fer. Abans, però, el carboneig i la pauma eren les activitats estacionals més importants després del conreu de l'olivera.

“Aquest ofici va anar desapareixent al Mas de Barberans i en altres zones quan la gent van trobar altres feines on podien guanyar més diners, fins que es va deixar de fer.”

Preguntat sobre l'activitat del carboneig a la zona, Paco ens diu que a la zona on es feia més carbó era a Vallibona. Els carboners es desplaçaven per la zona de la Tinença i els Ports. Es posaven d'acord amb els propietaris de les finques per fer el carbó. Al Mas de Barberans ens comenta que hi havia una colla d'homes i dones que es dedicaven al carboneig. Anaven a Sant Celoni, on hi havia molts boscos de particulars. Podien estar-hi períodes de 4-5 mesos. Anaven a tant l'arroba de carbó i havien de treballar molt per treure'n benefici. Dormien en barraques de camp:

“Lo que s'encantava una mica no tenia pals gastos...”
També ens comenta que hi havia altres colles del poble que treballaven de bosquerols al Port, a la finca de Carlares, tallant pins.

Conclusions

L'ofici de carboner és un dels molts oficis desapareguts a les nostres comarques amb la consolidació dels canvis derivats de la Revolució Industrial. Com molts altres, no es tractava normalment d'un ofici a temps complet, sinó més bé d'una activitat complementària a l'activitat pagesa que permetia disposar d'uns diners per comprar productes que la família no podia obtenir o fabricar directament. Són molts els que l'han practicat, però cada vegada menys els que

queden per poder-ho explicar. Paco, al moment en què aquest article surt publicat, tindria 92 anys, però malauradament ja no ens acompanya. El seu testimoni, registrat quan tenia 83 anys i un cap molt clar, és un dels molts que resulten especialment valuosos en un context rural lligat a la història del treball del qual es disposa de molt poca informació escrita. En aquest sentit, esperem que el nostre article animi a tot aquell interessat pel passat recent a registrar el testimoni de les persones grans que tenen al seu voltant.

La feina de carboner que descriu Paco la podem incloure dins de l'explotació de la fusta als boscos dels Ports. Carboneres, forns de calç, forns de pega i quitrà, ròssec.... oficis i feines actualment desapareguts però que fins ben entrada la segona meitat del segle XX van formar part de les formes de vida i treball de molta gent de les nostres comarques. Tot aquests oficis recollits en entrevistes, treballs de camp i treballs d'arxiu han anat engrandint la coneixença que tenim actualment del nostre patrimoni etnològic. Aquesta coneixença ens ha de recordar d'on venim i valorar i reconèixer la duresa del treball desenvolupat per generacions de pares, avis, besavis, etc... que van aprofitar al màxim els recursos que tenien al seu abast la majoria de vegades amb una tecnologia que avui en dia considerariem primitiva, però que els va permetre amb molt d'esforç i dedicació pujar les seues famílies. No hem d'oblidar, a més, que a les seues mans l'explotació dels recursos era molt més sostenible i racional que la que portem a terme avui dia. La seua petjada en el paisatge i en l'equilibri mediambiental era molt petita si la comparem amb les actuals intervencions extractives. És evident que es movien en un món que, per qüestions demogràfiques i de consum, no exercia la mateixa pressió sobre els recursos naturals. De ben segur, però, que analitzant els seus comportaments serem capaços de millorar les nostres maneres de fer i de replantejar-nos les prioritats.

Bibliografia

López Bonillo, Diego (2010). El Carboneig a les comarques del Camp de Tarragona i les Terres de l'Ebre. Tarragona: Diputació de Tarragona. 92 p
Euba Rementeria, Itxaso; Ribes Mateu, Domènec (2010). “El carboneig al massís dels Ports. La seua integració dins del context general de la Catalunya Moderna i Contemporània”. Revista d'etnologia de Catalunya, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, núm.37, p.135-137.

Curto, Albert (2001). “La gestió dels Ports durant la baixa Edat Mitjana”. Recerca. Tortosa: Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, núm. 5, p. 21-52.

Alcover Moll.
Diccionari català-valencià-balear.
<http://dcvb.iecat.net/>